

# АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС / ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС / CIVIL PROCEDURE

УДК 347.931

**ЕГЕМБЕРДИЕВ Ержан Ошақбайұлы**

*Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясының Азаматтық-құқықтық пәндер ғылыми-білім беру орталығының директоры*

## АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ АКТІЛЕРІНІҢ ЗАҢДЫ КҮШІ МЕН МІНДЕТТІЛІГІ: АРАҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Аннотация.** Ұсынылған мақалада «сот актісінің заңды күші мен міндеттілігі» ұғымын анықтау, олардың процестік әдебиеттеріндегі және ұлттық заңнамадағы мазмұнын нақтылау мәселелері талданды. Осы сұрақтарға жауаптар құқық қолдану қызметінде туындайтын бірқатар дауларды шешуге мүмкіндік береді деп санаймыз.

**Түйін сөздер:** *сот актісі, сот актісінің қасиеттері, сот актісінің заңды күші, сот актісінің міндеттілігі, құқықтық салдарлар, бірінші сатыдағы сот.*

**ЕГЕМБЕРДИЕВ Ержан Ошақбаевич**

*Кандидат юридических наук, директор Научно-образовательного центра гражданско-правовых дисциплин Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан*

## ЗАКОННАЯ СИЛА И ОБЯЗАТЕЛЬНОСТЬ СУДЕБНЫХ АКТОВ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ: ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ

**Аннотация.** В представленной статье были проанализированы проблемы определения понятия «законной силы и обязательности судебного акта», уточнения их содержания в процессуальной литературе и национальном законодательстве. Полагаем, что ответы на эти вопросы позволят разрешить ряд споров, возникающих в правоприменительной деятельности.

**Ключевые слова:** *судебный акт, свойства судебного акта, законная сила судебного акта, обязательность судебного акта, правовые последствия, суд первой инстанции.*

**YEGEMBERDIYEV Yerzhan Oshakbaevich**

*Candidate of Legal Sciences, Director of the Scientific and Educational Center of Civil Law Disciplines of the Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan*

## THE LEGAL FORCE AND BINDING NATURE OF JUDICIAL ACTS IN CIVIL CASES: ISSUES OF CORRELATION

**Abstract.** *The article analyzes the problems of defining the concept of «legal force and binding judicial act», clarifying their content in the procedural literature and national legislation. We believe that the answers to these questions will allow us to resolve a number of*

*disputes arising in law enforcement activities.*

**Keywords:** *judicial act, properties of judicial act, legal force of judicial act, binding nature of judicial act, legal consequences, court of first instance.*

ҚР-ның Азаматтық процестік кодексінің (бұдан әрі – АПК) 21-бабына сәйкес, бірінші сатыдағы сот азаматтық істер бойынша сот актілерін сот бұйрықтары, шешімдері, ұйғарымдары, қаулылары нысанында қабылдайды.

ҚР Конституциясының 76-бабының 3-тармағына және «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңының 1-бабының 3-тармағына сәйкес судьялардың өкілеттіктерін жүзеге асыру кезіндегі сот актілері мен талаптары барлық мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының, жеке және заңды тұлғалардың орындауы үшін міндетті. Осыған ұқсас норма ҚР Азаматтық процестік кодекстің (бұдан әрі – АПК) 21-бабының 2-бөлігінде бекітілген, онда заңды күшіне енген сот актілері, сондай-ақ сот төрелігін іске асыру кезінде соттар мен судьялардың өкімдері, талаптары, тапсырмалары, шақырулары, сұрау салулары және басқа да өтініштері барлық мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды тұлғалар, лауазымды адамдар, азаматтар үшін міндетті және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында орындалуға жататыны көрсетілген. Сондай-ақ, сот актісінің міндеттілігі іске қатыспаған мүдделі адамдардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгіну мүмкіндігінен айырмайды.

Бұл нормаларды сөзбе-сөз түсіндіру заңды күш пен сот актісінің міндеттілігі ұғымдарының арақатынасы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Заңды күшіне енген сот актісі міндетті деп айту қиын. Алайда, ҚР АПК 21-бабының

2-бөлімін талдау кезінде міндеттеме сот актілерінің заңды күшінің туындауы болып табылатынына күмән келтіріледі.

Бірыңғай тізімдегі аталған норма заңды күшіне енген сот актілері туралы ғана емес, сонымен қатар заңды күш ұғымы қолданылмайтын сот төрелігін іске асыру кезінде соттар мен судьялардың өкімдері, талаптары, тапсырмалары, шақырулары, сұрау салулары және басқа да өтініштері туралы айтатынына назар аударайық.

«Заңды күшіне енген ... сот актілері барлық ... үшін міндетті» деген тұжырым міндеттелік сот актісінің заңды күшіне енуінің салдары болып табылатынын көрсетеді. Міндеттелік ұғымы және оның процестік әдебиеттегі сот актісінің заңды күші ұғымымен байланысы екіұшты. Әр түрлі авторлар міндеттеліктің заңды күшке қатынасын анықтау үшін ұқсас емес терминдерді қолданады. Аталған мәселе бойынша авторлардың көзқарастарының мынадай топтарын бөліп көрсетуге болады: 1) міндеттелік сот актісінің заңды күшінің элементі (қасиеті) ретінде қарастырылады; 2) міндеттелік дербес құбылыс ретінде қаралады; 3) міндеттелік сот актісінің заңды күшіне енуінің құқықтық салдары ретінде қаралады. Осы анықтамалардың қайсысымен келісу керектігін анықтау ұсынылады.

Міндеттелік сот актісінің заңды күшінің қасиеті, элементі болып табылады дейтін анықтаманың бірінші тобының авторларына Н.А.Чечинаны [1], Д.М.Чечотты [2], Н.Б.Зейдерді [3] жатқызуға болады.

Н.А.Чечина сот шешімінің міндеттілігі осы шешім арқылы нақты қатынастарға қолданылатын құқық нормасының мін-

деттілігіне негізделгенін, ал сот шешімінің заңды күші институтының мақсаты сот төрелігінің қоғамдық қатынастарды қорғау және нығайту міндеттерін қамтамасыз ету деп аталғанын атап өтті.

Д.М. Чечот міндеттелікті өзгермейтіндік, теріске шығарылмаушылық, преюдиция, эксклюзивтілік және орындылық қасиеттері туындайтын заңды күшіне енген негізгі шешім ретінде анықтады. Бұл ретте автор іске қатыспаған азаматтар мен ұйымдар үшін міндеттелік тек даулы құқықтық қатынастар немесе сот құқық нормасын қолданған факт шегінде ғана бар екенін атап өтті.

Н.Б. Зейдер сот шешімінің міндеттілігі мен заңды күшін ұқсастыра отырып, заңды күшіне енген шешімнің ерекше қасиеті бар екенін атап өтті, бұл шешім тараптар мен істің басқа қатысушылары үшін де, шешім шығарған соттың өзі үшін де, сондай-ақ барлық мемлекеттік мекемелер, лауазымды адамдар, ұйымдар үшін де, олар іске қатыспаса да, міндетті болады. Бұл ерекше қасиет қолданылған заңның мәні мен күшімен, сот белгілеген фактілер мен құқықтық қатынастардың ақиқатымен, мемлекеттік билік органы болып табылатын соттың беделімен, тұтастай алғанда құқықтық тәртіптің сенімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету қажеттілігімен анықталады.

Міндеттілік тәуелсіз құбылыс ретінде қарастыратын анықтаманың екінші тобының авторларына Т.М. Яблочковты [4], М.А. Гурвичті [5], А.П.Еремкинді [6] жатқызуға болады.

Бұл авторлар заңды күш пен міндеттілік қасиетін ажырату керек деген позицияны ұстанады. Заңды күшті олар сот шешімінің өзгермейтіндігі деп түсінді, ал міндеттілікті аталған авторлар екі нысанда қарастырды: формалды және материалдық. Формалды міндеттіліктен шешім қа-

былдаған соттың және басқа адамдар мен мекемелердің сот шешімін сақтау және оның орындалуына ықпал ету міндеті туындайды. Материалдық міндеттілік – бұл жалпыға бірдей міндеттілік, сот шешімімен белгіленген деректерді елемеу мүмкін еместігін білдіреді. Заңды күшіне енген шешім жария биліктің қатысуымен жасалған актіге тең.

Міндеттілік сот актісінің заңды күшіне енуінің құқықтық салдары ретінде қарастыратын анықтаманың үшінші тобының авторларына М.Г. Авдюковті [7], А.Ф. Клейманды [8], М.К. Трешниковты [9] жатқызуға болады.

М.Г. Авдюков заңды күштің шегі жоқ деген пікір айтты. Оның пікірінше, міндеттілік заңды күштің салдары, осы ұғымдардың дербес мазмұнын орнатуға мүмкіндік береді.

Атап айтқанда, А.Ф. Клейнман сот шешімінің заңды күші оның заңды әрекетінде, іске қатысушы тараптар мен басқа адамдар үшін де, оны шығарған сот үшін де, ақырында барлық лауазымды тұлғалар, мекемелер, кәсіпорындар, ұйымдар мен азаматтар үшін де міндеттілік көрінетінін атап өтті. Бұл тұжырымдаманы күшейте отырып, ол «жалпыға міндеттілік» терминін қолданды: «шешімнің заңды күшіне енуінің құқықтық салдары – бұл жалпыға міндеттілік, оның ішінде эксклюзивтілік, теріске шығарылмаушылық, мемлекеттік органдар, азаматтар мен ұйымдар үшін міндеттілік... Кейбір жағдайларда жалпыға міндеттілік орындалушылық пен преюдицияда көрінуі мүмкін». Оның пікірінше міндеттілік күшіне енген шешімнің құқықтық салдары.

М.К. Трешников сотпен қабылданған және одан әрі даудың мүмкіндігін болдырмайтын сот шешімінің міндеттілігі тұтастай алғанда анықтылық, тұрақтылық, құқықтық тәртіп мәселелерінен туындайты-

нын атап өтті. Сот шешімінің заңды күші тұтастай алғанда және сот ісін жүргізудің әрбір нақты жағдайында құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал ететін арнайы институттың маңызына ие болады.

Жоғарыда келтірілген әртүрлі пікірлерді қорытындылай келе, сот актісінің заңды күші мен шешімнің заңды күшіне енуінің салдары – міндеттілікті өзара ажырату білу керек. Сот шешімінің міндеттілігі ұғымын заң нұсқамасының жалпыға міндеттілігінен ажырату қажет, өйткені қазіргі құқықта сот актілерінің құқықтық мәні кейбір өзгерістерге ұшырады. Бұрын сот актісі тек «заң негізінде белгілі құқықтық қатынастарды, даулы субъективті құқықты немесе фактіні растайтын. Қазір сот актілері құқықтар мен міндеттердің пайда болуының, өзгеруінің, шектелуінің, тоқтатылуының дербес негізі ретінде әрекет етеді».

Материалдық құқықтың ережелерін қарау жеткілікті. Атап айтқанда, ҚР Азаматтық кодексінің 7-бабы бойынша сот шешімі азаматтық құқықтар мен міндеттердің туындауына, өзгеруіне және тоқтатылуына негіздердің бірі болып табылады.

ҚР Жер кодексі (84-баптың 8-бөлігі), мысалы, мемлекет мұқтажы үшін жер учаскесі иеліктен шығарылатын адамдардың құқықтарын сот арқылы қорғауды көздейді.

ҚР Еңбек кодексі (21-баптың 2-бөлігінің 5) тармақшасы) еңбек қатынастарының туындауының негізі ретінде еңбек шартын жасасу туралы сот шешімін шығаруды белгілейді.

Неке және отбасы туралы кодексте соттың шешім қабылдауына байланысты бірқатар ережелер қарастырылған (некені бұзу, ата-ана құқықтарын шектеу немесе айыру, бала асырап алу және т.б.).

Тағы бір мәселе сот актісінің заңды

күшінің сапасына қатысты. Осылайша, істі мәні бойынша қарағаннан кейін қабылданған сот актісі мәні бойынша қаралмаған іс бойынша қабылданған сот актісінен ерекшеленеді. Осылайша, процестік нысаны бойынша соттың мемлекеттік биліктің органы ретіндегі еркін көрінісі ретінде заңды күштің міндеттілігін және заңды күштің істі мәні бойынша шешуге мемлекеттік ерік-жігердің көрінісін ажырату керек.

Заңнама мен әдебиеттерді талдау сот актісінің міндеттілігі 3 нысанда көрінетінін көрсетті: уақытқа қарай, кеңістік жағынан және тұлғалар тобы бойынша қолданылуы. Сот актісінің міндеттілігінің мазмұны мыналарды қамтиды:

1) құқықтық нормалардың және одан туындайтын құқықтар мен міндеттердің белгіленген (сот анықтаған) мағынасын орындау үшін міндеттілік. Бұл ретте, ол тиісті процестік тәртіппен қайта қаралмайынша, актіде қамтылған қорытындылар мен нұсқамалардың дұрыс еместігіне ешкімнің сілтеме жасауға құқығы жоқ;

2) жарамсыз деп танылған актіні орындау үшін сот актісін басқа нормативтік актілерді қабылдау арқылы еңсеруге болмайды;

3) анықталған құқықтық мәртебе және құқықтық қатынастар.

Сот актісінің заңды күші заңды күштің элементін білдіреді деп санаймыз, өйткені сот актісі жай ғана күшіне енбейді, ол заңды күшіне енеді. Сот актісінің қолданылуын мазмұны бойынша ажырату қажет:

1) сот актісін шығару – сот актісінің заң күшін алу фактісі ретінде (ол сот актісін дереу орындау үшін негіз болады);

2) сот актісінің заңды күшіне енуі – сот шешімінің барлық өзге де қасиеттерін (теріске шығарылмаушылық, ерекшелік, преюдициялылық, орындылық, міндеттілік) алу ретінде.

Сот актiсiнiң заңды күшi мен сот актiсiнiң заңды күшiне енуiнiң салдарын ажырату керек. Бұл тезис екі жағдаймен расталады:

1) шығарылған және заңды күшiне енген сот актiсiнiң белгiлi бiр заңды салдары болады, мысалы, сот өз шешiмiн бұза немесе өзгерте алмайды;

2) сот актiсi заңды күшiне енгенге дейiн орындалуы мүмкiн.

Қорытындылай келе, бiздiң ойымызша, сот актiсiнiң заңды күшi мен мiндеттiлiгi – бұл әр түрлi қайнар көзi, әр түрлi мазмұны және әр түрлi атаулы бағыты бар әр түрлi құқықтық құбылыстар.

### **Қолданылған қайнар көздер тiзiмi**

1. Чечина Н.А. Норма права и судебное решение. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 78 с.

2. Чечот Д.М. Некоторые вопросы вступления судебных решений в законную силу // Вопросы государства и права. Ученые записки Ленинградского университета, серия юридические науки. – 1958. – Вып. 10. – С. 140-157.

3. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу. – М.: Юридическая литература, 1966. – 190 с.

4. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства. – Ярославль, 1912. – 327 с.

5. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1976. – 176 с.

6. Еремкина А.П. Преюдиции в советском гражданском процессе. Автореф. дис. на соискание уч.степени канд.юрид.наук. – М., 1970. – 18 с.

7. Авдюков М.Г. Законная сила судебного решения в советском гражданском процессе. – Москва, 1956. – 36 с.

8. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. – М.: Издательство Московского университета, 1967. – 119 с.

9. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М. К. Треушникова. – М.: Городец, 2007. – 896 с.